

LÜHIDALT

Nupukas poiss, kummitav mägi ja maa-alune loss. Läti muistendeid ja teisi rahvajutte. Projektijuht ja koostaja Livia Viitol. Tallinn: Libri Livoniae, 2018. 102 lk;

Läti jutud. Valik 2000. aastate läti lühiproosat. Koostanud ja tõlkinud Livia Viitol. Tallinn: Libri Livoniae, 2018. 155 lk.

Tänu Livia Viitolile ja tema kirjastusele Libri Livoniae on eesti lugejani jõudnud taas kaks läti keelest tõlgitud raamatut. Muistendikogul on lisaks Viitolile veel neli tõlkijat (Contra, Aive Mandel, Kristi Salve, Lembit Vaba). Lätlaste rahvajutud räägivad aegade algusest,

kui veel loomata ja seejärel juba loodud maailmas elasid Jumal ja Kurat (või Vanapagan) nagu kaks talumeest, pidasid loomi, harisid maad, kiusasid ja petsid teineteist. Samal ajal löid nad ka pinnavorme, loodusnähtusi, puid, loomi, linde, putukaid. Hiljem ahvatlevad-petavad vanaaja taluinimesi ka puugid, tondid, nõiad ja muud üleloomulikud olendid. Läti rahvajuttudes on uhkeid losse, neis kummitavad kurjad härrad ja kaunid lossipreilid. Lisaks meilgi tuntud Lāčplēšisele ehk Karutapjale on ka mitmeid kohalikke hiiglasi.

Kui muistendiraamat räägib läti iidsest kultuurist, siis novellikogu sisaldab

kõige uuemat kirjandust – 2000. aastatel ilmunud lühijutte. Tõlkija soov on olnud anda läbilõige uue aastatuhande läti lühiproosa iseloomulikest teemadest, stiilidest ja erinevatest maailmapiltidest (lk 152). See proosa on sugestiivne, omapäraselt tegelaste psühholoogiasse süüv, koha- ja ajatundlik. Kirjutatakse nii saja aasta tagustest inimestest ja sündmustest kui ka viimaste kümnendite kohati drastilistest (või drastiliselt kujutatud) inimsuhetest.

Lood on valitud hoolega ja tõlkija sõnutsi on raamat sündinud üsna pika aja jooksul. Esialgu köitis Viitolit pigem naiskirjanike novellilooming, kuid mingil ajal hakkasid talle silma jääma ka meeste huvitavad lühilood. Nii ongi autorite hulgas neli naist ja kuus meest. „Noorte vihaste naiste põlvkonda on välja vahetamas noorte ironiliste meeste põlvkond,” ütleb tõlkija järele mõeldes (lk 153).

Eestis kõige tuntum kaasaegne läti kirjanik on Nora Ikstena, kellelt on meil enne käesoleva raamatu väga huvitavat novelli ilmunud koguni kaks romaani („Elu pühitsus”, 2003; „Emapiim”, 2018). Livia Viitoli koostatud novellikogu lisab veel üheksa autorit.

Rahvajutukogule annab taustateadmisi folklorist Kristi Salve saatesõna, lühiproosaraamat sisaldab nii biograafilisi lühiartikleid kogumikus avaldatud kirjanike loometee kohta kui ka tõlkija teemakohast ülevaadet pealkirjaga „Läti lühiproosa: inimene, aeg, koht ja armastus”. Nii et eeskujulikult välja antud teosed.

M. J.

Minu lapsepõlvkodu oli Eesti NSV-s. Humanitaarid meenutavad. Koostanud Epp Annus ja Brita Melts. Tallinn: EKSA, 2019. 176 lk.

Epp Annuse teaduslik huvi nõukogude aja kodukogemuse vastu on ajendanud teda kokku panema raamatut 15 eesti kirjandus- ja teatriteadlase, folkloristi, filosoofi jt lapsepõlvlugudest. Peale

humanitaartausta ühendab meenutajaid nende (teadliku) lapsepõlve jäämine nõukogude aega: nende sünniaastad on 1937–1980. Kogumiku eesmärk on sõnastatud tagakaanel: läheneda paikaloeksunud kujutlusele nõukogude argielust ja kodust kriitilisema pilguga, pannes küsimuse alla ajastu kodukogemuse homogeensuse. Tõsi, on raske n-ö keskmise nõukogudeaegse kogemusena kõrvuti lugeda ühismajandi keskkuses ja Tallinna vanalinna keskaegses majas veedetud lapsepõlve lugu, niisamuti nagu kirjeldusi eluolust modernses Mustamäe *city's* ja talumajas, mida kujundasid eestiaegsed asjad ja inimesed. Siin on meenutusi nii esimesest kui ka viimasest nõukogude kümnendist, elust linnas, maal ja alevis, nii kitsukeses korteris kui ka metsatalus, nii haritlaspere kui ka tööliste lapse elust. Ometi ei saa ühtki neist kogemustest pidada ajastu mõttes ebatavaliseks.

Mõni lugu pakub detailsemat kirjeldust lapsepõlve eluilmast (keskkonnast, inimestest, seikadest), mõni kirjandusajaloolisi paralleele või hoopis filoloogilist lähenemist sõnale „kodu”, ent tekstides on olulisel kohal autorite refleksioon oma kogemuse üle (nt kursiivis vahe märkused Aija Sakova mälestustes) ja tähenduste otsimine: mis on kodu ja kus on kodu piirid. Kodu ei ole ainult ruum, tõdevad mitmed kirjutajaid, vaid ka inimesed, asjad, aistingud. Ka keel on kodu piiriks.

Nõukogude aja kodukogemuse juurde võis kuuluda see, et kodused teemad ja suhtumised olid teised kui koolis või avalikkuses. Mõnele teisele oli „nõukogulikkus” midagi, mille üle nad on alles tagantjärele mõelnud, tajumata seda lapseas. Ent (olme)tingimused võisid olla sarnasemad, kui pealtnäha paistab: ruumikitsikus, privaatsuse asemel kogukondlikkus (olgu suurperena või naabritega külg külje kõrval elamine) ja sellest tingitud lapse koduvälja laiendamine õue, tänavale või metsa. Vanematekodu kitsus avardus eriti suvel maal olles: pooled autorid kirjeldavad kodu-

tunnet, mis hõlmas kahte paika, ühte linnas, teist maal. Joonistub välja vanavanemate (või vanemate sugulaste) oluline roll: nende juures maal tundsid lapsed end vabalt, aga vanavanemad olid ka muul moel suunajad, toitjad, harijad ja jätkuvuse hoidjad. On iseloomulik, et lapsed tundsid end turvaliselt ja hoitult, kuid (vana)vanemate pingutused selle nimel jäid neile pigem varjatuks.

Lugudele on lisatud väljavõtteid aruteludest 2017. aastal toimunud temaatilisel seminaril ja koostaja Epp Annuse saatesõna. Ta hoiatab, et raamatu põhjal üldistuste tegemisel tuleb olla mitmekordselt ettevaatlik (lk 162), kuid toob siiski ära lugudest väljakoорuvad tähenduslikud asjaolud: mitu paralleelset kodu, kultuuriline jätkuvus (nõukogude aeg ei katkestanud koduse elu väljakujunenud reegleid), uue ja vana sujuv segunemine, nõukogude kaksikelu (kodus ja koolis räägitu erinevus), vabadus (ise teha, käia, avastada). Raamatust leiab ometi ka lapsepõlvelugusid (nagu Sirje Oleski oma), kus ükski neist asjaoludest ei domineeri. Kogumiku eesmärgile ei räägi see aga sugugi vastu.

V. S.

Nigol Andresen. Eluteater. Koostanud Andres Andresen. (Eesti mõttelugu 143.) Tartu: Ilmamaa, 2018. 568 lk.

Artiklikogu „Eluteater” annab hea ülevaate Eesti-aegse sotsiaaldemokraadi, pedagoogi ja noortejuhi, Karl Marxi teoste eestindaja (nõukogude ajal keelati need tõlked ära), Varese valitsuse välisministri, Gulagi vang, luuletaja, tõlkija, kirjandus- ja teatriteadlase Nigol Andreseni rohkem kui 60 aasta pikkusest elu-tööst ajakirjanduses.

Esimene kogumikus avaldatud arvustus käsitleb toonase algaja luuletaja Johannes Barbaruse luulekogu „Inimene ja sfinks” (1919), viimased pärinevad 1981. aastast. Andresen on kogu elu kirjutanud palju just noorte tulevikulootuste loomingust. Ise noore

kirjutajana hindas ta omal ajal kõrgelt Marie Underi, Henrik Visnapuu, Albert Kivika, August Gailiti, Ralf Rondi jt esimesi teoseid, 1960. ja 1970. aastatel aga toetas elukogenud autorina kirjanduse uuenemist, kirjutades Jaan Krossist, Ain Kaalepist, Aleksander Suumanist, Viivi Luigest, Juhan Viidingust, Toomas Vindist jt.

Andresen on silma paistnud Tuglase ja Suitsu uurijana, ta on kirjutanud lühimonograafia Paul Kuusbergist. Aino Kallase, Eino Leino, Noor-Eesti juurde pöördus ta oma eri eluperioodide kirjutistes ikka ja jälle tagasi. Muidugi on Andreseni ligemale 900 kirjutisest kogumiku kaante vahele mahtunud vaid murdosa. Lisaks kirjandusele on tema kirjatöodes jäädvustunud ka teater, eriti 1920. aastate alguse uuenduslik Hommikteater ja selle juht August Bachmann, kellest on emotsionaalselt ja kaasaelamisega kirjutanud mitmes artiklis Marie Under.¹ Koostaja ei ole jättnud kõrvale ka autori Eesti-aegset poliitilist publitsistikat – seegi on osa Nigol Andreseni eluteatrist.

Kogu oma elu – nii noorena kui ka vanana – oli Andresen särav ja terav polemiseerija. Kes on olnud temaga koos mõnel kirjanike liidu koosolekul, mäletavad tema vaimukaid vahelehuudeid ja sarkastilist naeru. Nõukogude Eestis polemiseeris ta teravalt ja järjekindlalt punadogmaatilise suunaga akadeemilises kirjandusteaduses. Ta kritiseeris Endel Sõgla toimetatud või kirjutatud kirjandusajalooliste käsitluste rohkeid faktieksimusi ja dogmaatilist kitsarinnalisust (lk 109–116, 260–267), leidis „Lahtises kirjas kirjandusteadusest”, et komparteilasest kirjandusvalvuri hinnangud kolmekümnendate aastate eesti kirjandusele on kummalselt lähedased Pätsu-aegse Propagandateenistuse omadele jpm. Kirjakirjutaja suhtumisest

¹ Vt Marie Under. Väiksed vaatlused. Artikleid, ülevaateid, arvamusi. Koostanud ja kommenteerinud Onne Kepp. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2018, lk 38–54.

oma adressaati kõneles ka allkiri: „Vajaliku austusega *Nigol Andresen*”.

M. J.

Uutmoodi ja paremini! Ühiskondlikest muutustest 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Koostanud Katre Kaju. (Rahvusarhiivi toimetised 2 (33).) Tartu: Rahvusarhiiv, 2018. 263 lk.

Kogumik koondab üheksa artiklit, mis käsitlevad valgustusajastu haridust, publitsistikat, õigusküsimusi, kirjandust ja politseikorraldust Baltimaades. Neli käsitlust on Läti ja Saksa autorite tekstide tõlked.

Henning von Wistinghausen kirjutab Tallinnas XVIII sajandil tegutsenud vabamüürlastest ja nende seostest toonaste ühiskondlike muutuste ja aruteludega. Aiga Šemeta ja Jürgen Heegi vastavalt 2011. ja 1996. aastal ilmunud artiklite tõlked on tänuväärne lisandus Liivimaa Läti osa ja Kuramaa saksakeelse publitsistika ja perioodika ajaloo tutvustamisele eesti keeles. Šemeta annab ülevaate XVIII sajandil Riias ja Miitavis ilmunud saksakeelsest perioodikast, jagades väljaanded kolme kategooriasse: kuulutustelehed, poliitilised ajalehed ja ajakirjad. Heeg käsitleb Liivimaalt pärit Garlieb Merckeli tegevust ajakirjaniku ja poliitiliste ajalehtede väljaandjana Napoleoni sõdade ajajärgul. Napoleonliku Prantsusmaa ajakirjanduse kaudu avaliku arvamuse mõjutamise edukusest ajendatult korraldas Merkel teravate Napoleoni-vastaste lehtede väljaandmist, mis osutusid Saksamaal menukaks ja tugevdasid vastupanutahet. Pauls Daija tutvustab lähemalt Lõuna-Liivimaal tegutsenud pastori Christoph Harderi rahvavalgustuslikke püüdlusi. Harder andis XVIII sajandi lõpul välja läti keelset kalendrit. Seal avaldas ta muu hulgas talupoegi puudutavaid seadusi, mis oli tollal küllalt julge tegevus ja varsti ka peatati. Harder huvitus läti folkloori ja kommete teaduslikust uurimisest, pidades samal ajal talupoegade arusaamade

naeruvääristamist parimaks rohuks nende ebausklikkuse vastu. Valgustusideedest lähtusid ka Harderi koostatud rahvalik matemaatikaõpik ning seltskonnamängude õpetus, mis pidid arendama läti talurahva mõtlemist ning loovust.

Kairit Kaur tutvustab lähemalt Balti loodusluule algust ja vaeb selle eeskujusid. Vaatluse all on 1745. aastal Riias avaldatud Johann Bernhard von Fischeri värsspoeem, mis jutustab aastaaegade vaheldumisest Riia-lähedases mõisas ja mis on üks Balti loodushüürika esimesi mahukamaid teoseid. Fischeri eeskujuks oli XVIII sajandil looduse kui Jumala kädetöö imetlemist soosinud füsikoteoloogilise suuna esindaja Barthold Hinrich Brockes.

Andres Andreseni uurimus käsitleb õiguslikku järjepidevust Balti erikorra alusnormina ning selle seost asehalduskorra ja muude süsteemsete muutustega. Marten Seppel annab ülevaate kameralistliku politseiteaduse esiletõusust XVIII sajandil ning vaatleb, mil moel Vene kesk- ja provintsiaalvõim Eesti- ja Liivimaal kehtestas politseikorralduste kaudu oma kohalolu eramõisates.

Triin Kröönström annab ülevaate pietistlikest haridusideedest, mis XVIII sajandi alguses ka Eestis levisid ja leidsid rakendust Tallinnas Toompeal avatud orbudekoolis. Epi Tohvri analüüsib XVIII–XIX sajandi vahetuse ülikoolide struktuure ja nende kavandeid. XVIII sajandi lõpul oli paljude Euroopa ülikoolide struktuur teaduste arengule jalgu jäänud. 1802. aastal taasasutatud Tartu ülikooli esimene rektor Georg Friedrich von Parrot pooldas küll Prantsuse Instituudi eeskujul teaduste klassideks jagamist ja liberaalset uute teaduste kaasamise võimalust, kuid ülikooli põhikiri tuli koostada kompromissina saksa kultuuriruumist (kus säilis nelja fakulteediga ülikooli struktuur) saabunud professorite tõttu.

V. S.

Kes otsib, see leiab. 1111 eesti vanasõna selgituste ja kommentaari-dega. Piret Voolaid, Risto Järv, Loone Ots. Tallinn: Rahva Raamat, 2018. 311 lk.

Eesti vanasõnu on 15 000 ringis, kogumikku on neist valitud levinumad ehk „1111 tabavat tähelepanekut elust ja olemisest, inimomadustest, suhetest ja loodusest” (lk 5). Väljaanne on suunatud laiale lugejaskonnale, et tutvustada vanasõnade nõtket keelt ja teravmõttelisust ning julgustada inimesi vana ainest taas kasutama.

Koostajaid on innustanud see, et vanasõnad kuuluvad ka tänapäeval elavasse ja kasutatavasse keelde, hoolimata sellest, et nende sõnastus peegeldab otseselt omaaegset elu: „Meest sõnast, hädga sarvest” või „Kes kopikat ei korja, see rubla ei saa” on mõistetavad küllap neilegi, kes pole rublasid käes hoidnud või püüdnud hädga taltsutada. Vanasõna „Lammas sööb talvel oherdi-augu läbi koorma heinu ära” tähendust on ilmselt juba raskem tabada ja autorite selgitused tänu väärt. Ent paljud vanasõnad väljendavad üldisi elutarkusi inimeste ja ühiskondlike suhete kohta, nagu näiteks „Kes kahju kardab, see õnne ei leia”, „Kui sa üks kord ümber toa käid, oled sa targem kui see, kes maas istub”, „Ega see pole rikas, kel palju on, vaid see on rikas, kes omaga rahul on”. Viimase kommentaar – „Hingeline tasakaal, sisemine harmoonia ja teised ilusad fraasid on aidanud üles ehitada terve tööstuse, kuidas eneseabi korras õnnelikuks saada” (lk 34) – kinnitab, et uus on ikka äraunustatud vana.

Vanasõnad on esitatud tähestiku järjekorras, kusjuures järgitud on akadeemilises väljaandes „Eesti vanasõnad” (1980–1988) antud murdepärasest sõnastust ja esitatud ka sealne tüübinumber. Järgneb koostajate lühike vanasõna tähenduse ja kasutuse konteksti seletus, võimalusel on ära toodud arhiivis talletatud selgitus, vahel paralleelvormid või seosed teiste sarnaste vanasõnadega, vanemate vanasõnade juures on mär-

gitud ka nende esinemine varastes allikates (Gösekeni teoses „Manuductio ad Linguam Oesthonicam”) või Piiblis.

Igale vanasõnale ei ole arhiivist seletust leitud, nii et paljud kommentaarid lähtuvad koostajate endi ja nende kolleegide kogemustest. Lugeja võib nii mõnelegi mõtteterale mõelda oma seletuse, mis taas annab tunnistust vanasõnade elujõulisusest ja pidevast arengust. Koostajad on mitme vanasõna juures toonud ka tänapäevaseid näiteid, et tähendust lugejale seletada, näiteks vanasõna „Ahne kõht ei saa iialgi täis” on kommenteeritud järgmiselt: „Ahne läheb kas või lõhki, saaks ainult uut rikkust juurde. [---] No mida sa teed kümne iPhone'i või kaheteistkümne Lamborghiniga?” (lk 14) Esitatud on ka vanasõnaparoodiaid („Käsi peseb jalga”) ja nn eurovanasõnu ehk bürokraatlikku keelt tõgavaid mõtte-teri, nt „Intelligentset õpistusüsteemi valdav isik ei domineeri oma tahtmises” (lk 265).

V. S.

Nuccio Ordine. Kasutu kasulikkusest. Manifest. Abraham Flexneri esseega. (Bibliotheca Controversiarum.) Tõlkinud Heete Sakhai. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2019. 188 lk.

Itaalia mõtleja Nuccio Ordine raamat on esmailmunud 2013. aastal reaktioonina majanduskriisile. Toona pandi Euroopa Liidus ennekõike mitmele Lõuna-Euroopa riigile, sealhulgas Itaaliale pahaks kehva majandamist ning nõuti süüdlastelt ranget kasinuspoliitikat. Eesti meediakajastuses valdas seisukoht, et laisku ja priiskavaid lõunamaalasi tulebki korrale kutsuda. Ordine raamatu on aga sünnitanud tõsi-asi, et siseriiklikus plaanis hakati sellises olukorras kärpima ennekõike just „kasututele” asjadele, nagu teadusele ja kultuurile kuluvat raha. Sellele on õpetlik mõelda nüüd, kus Eesti valitsus on parasjagu tagasi võtnud lubadused teadusrahastuse kasvu, kultuuritöötajate

palgatõusu, uue teatri ideekonkursi jm kohta. Autor asubki seesuguste „kasutute” asjade kirglikule kaitsesele.

Raamat jaguneb kolme ossa. Esimene ja kolmas, vastavalt „Kirjanduse kasulik kasutus” ja „Omamine tapab: inimväärikus, armastus, tõde”, on nii sisult kui ka vormilt õige sarnased. Häbenemata nautides oma eruditsiooni, käib autor üle lääne kultuuri tüvitekstid, mis suhtuvad skeptiliselt kasu tagaajamisele. Eriti esimeses osas viidatakse üsna läbisegi kirjandusteostele, kus esineb mõni naeruväärsuseni rahaahne tege lane, ja otsesõnu kasutust ülistavatele filosoofilistele või maailmavaatelistele mõtteavaldustele – raamatu meelsusega sobib seesugune rõõmus korratus muidugi suurepäraselt. Kolmas osa muutub fokuseeritumaks ja kategoorilisemaks: omamiskiim teeb võimatuks nii inimväärikuse, armastuse kui ka tõe. Õige tee on pidev otsimine ja seda otsingut kujutavadki endast puhtad teadused.

Teine osa, „Ülikool kui ettevõtte ja üliõpilased kui kliendid”, räägib kasu-

loogika hukatuslikust mõjust ühiskonnale. See teema ärritab kirjutajat, pisut aimub siit ka vana head hukkaläinud tänapäeva kirumist – omal ajal valit ses ülikoolides märksa vabam vaim! Kuid vaevalt et nõnda teataks ilma väikese muigeta autor, kes esimeses osas on tsiteerinud nii XVI kui ka XIX sajandi õpetlaste pettumust just oma enese kaasajas. Väärtuslik meeldetuletus on seegi, et õigupoolest ei ole mõtet vastandada kasulikke reaalteadusi ja kasutuid humanitaarteadusi. Ordine ütleb esiteks, et ka loodusteadustes on säravate tulemusteni jõutud sageli just täiesti omakasupüüdmatust huvist, teiseks aga on tema jaoks oluline väärtus „teadmiste paratamatu ühtsus” (lk 16). Selle kinnituseks on raamatule lisatud pedagoogi ja meditsiiniuurija Abraham Flexneri just nimelt *realia*-aineline essee „Kasutute teadmiste kasulikkus” aastast 1937/1939.

J. R.